

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ СУБПОЛЕ ПРОСПЕКТИВНОСТІ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Чернюх Б. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

*У статті проаналізовано структуру та засоби вираження підготовчої фази у розвитку дії в латинській мові. Встановлено, що вона реалізується у вигляді моноцентричного субполя перспективності, ядро якого становить *participium futuri activi*. Периферію згаданого субполя представлено описовими конструкціями, утвореними поєднанням дієслів зі значенням спроби чи наміру (*conor, tempto, intendo* тощо) та інфінітива. Вагомий вплив на реалізацію перспективності за допомогою периферійних засобів має контекст.*

Ключові слова: латинська мова, функціонально-семантичне поле, фазовість, субполе перспективності.

*Chernyukh B. V. Functional-semantic sub-field of prospectivity in Latin language. The research aims at the analysis of functional-semantic sub-field's structure of prospectivity (i. e. "before-action") as well as semantics and use of its constituents in Latin language. It is claimed that the sub-field under consideration belonging to the micro-field of phasality is monocentric with Future Participle as its core. The main characteristic feature of this form is the element of intentionality. The coniugatio periphrastica activa (i. e. Future Participle + esse) denotes speaker's intention but not the realization of an action. Only further context reveals whether an action is going to be realized or it still remains desirable. To certain degree the prospectivity approaches the conativity, which is unrealized intention. The main difference between them is that the first one is not an action proper but an intention of doing something, while the second one describes an action as unlikely due to certain circumstances. The relativity of a state of affairs expressed by Future Participle to the domain of future and its virtual character contributes to prospective and modal meanings option. The last one can be expressed as desire, possibility, ability, necessity etc. according to speaker's (author's) intention. The periphery of above-mentioned sub-field form periphrastic constructions consisting of the verbs denoting attempt (*conor, tempto, intendo* etc.) and Infinitive. The peripheral means of expressing prospectivity are less widespread and to a considerable degree their prospective meaning depends on wider context.*

Key words: Latin language, functional-semantic field, phasality, sub-field of prospectivity.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження функціонально-семантичних полів (ФСП) як структур, що об'єднують різноманітні мовні засоби для вираження певних значень (темпоральних, аспектуальних, станових тощо), уже має свою традицію в мовознавстві. Серед них об'єктом аналізу неодноразово ставало ФСП аспектуальності. Однак, як засвідчують сучасні праці, матеріалом дослідження здебільшого слугують сучасні мови, тоді як давні, зокрема латинська, значною мірою все ще перебувають поза полем зору науковців. Окрім того, увагу дослідників переважно зосереджено на структурних одиницях вищого рівня, (макрополях), тоді як їх складники менш актуалізовані. Така диспропорція особливо помітна, якщо звернутись до досліджень структурних одиниць найнижчих рівнів, як-от складової частини мікрополя фазовості – перспективності, тобто підготовчої стадії у розвитку ситуації, яку можна охарактеризувати як «переддію». Попри наявність перспективності у латинській мові, вона ще не була об'єктом окремого розгляду. Академічні латинські граматики апелюють лише до одного із засобів її вираження – дієприкметника майбутнього часу активного стану (*participium futuri activi*). Інші ж засоби вираження та структура функціонально-семантичного поля перспективності не привертали до себе уваги. Цим і зумовлюється звертання до неї в пропонованій розвідці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш ніж перейти до розгляду субполя перспективності як

складової частини мікрополя фазовості, що, своєю чергою, є одним із формантів функціонально-семантичного поля аспектуальності, коротко зупинимось на структурі фазовості загалом. Будь-яку ситуацію можна розглядати як суму певних фрагментів (фаз ситуації), сукупність яких утворює цілісну картину. Як один зі складників якісної (лінійної) аспектуальності фазова детермінація «є виокремленням однієї із фаз у протіканні дії чи стану – початкової, середньої або кінцевої» [4, 321]. Дрібніше членування фазовості представлено в роботі В. Храковського, де виділено сім фаз: фаза початку, фаза припинення, фаза продовження, фаза перерви, фаза відновлення, фаза початку і продовження, фаза продовження і припинення [9]. Однак, як впливає із наведеного переліку, базовими серед них є фази початку, продовження і припинення, тоді як решта характеризується комплексністю (початок і продовження, продовження і припинення) або є варіантами початкової чи кінцевої фаз: відновлення асоціюється з початком, а перерва – з кінцем дії. Згідно із О. Соколовим, основними фазовими значеннями є вираження початку та кінця, хоч можливим є також виокремлення проміжних фаз [8, 104].

Фази розвитку ситуації добре узгоджуються із поняттям «вікна спостереження» [19], яке, актуалізуючи один із її сегментів, вказує на те, що «у певний період часу реалізується один із багатьох можливих для цієї ситуації фрагментів» [6, 296]. Зв'язок фазовості і часу знайшов відображення також у визна-

ченні І. Мельчука, який трактує фазовість як категорію, «грамми якої вказують на часову фазу цього факту» [5, 137].

На перший погляд, тлумачення фаз є інтуїтивно зрозумілим і добре корелюється із поняттям якісної аспектуальності. Однак варто відзначити, що серед дослідників існують вагання щодо її статусу та місця у ФСП аспектуальності. Частина з них наполягає на аспектуальному характері фазових значень, значною мірою ототожнюючи фазовість і якісну аспектуальність, що спричиняє збільшення кількості фаз. Зокрема, Е. Косеріу виділив сім фаз (інгресивну, інцептивну, прогресивну, континуативну, регресивну, конклюдивну та егресивну) [13, 103–108], С. Дік – чотири, зокрема: інгресивну, прогресивну, континуативну та егресивну [14, 192–225]. Інші лінгвісти відмежовують фазовість від аспекту [5, 137–138; 11; 12].

Причиною такого неоднозначного тлумачення є те, що фазовість не лише вказує на один із фрагментів ситуації, а й водночас констатує її наявність або відсутність у певний період часу [3, 69; 5, 137]. Це зближує фазові значення із таксисними, оскільки йдеться про існування певної ситуації стосовно більш раннього моменту часу, а також із темпоральною локалізацією дії, яка, становлячи «особливий тип співвідношення внутрішнього і зовнішнього часу» [1, 42], тісно пов'язана із аспектуальністю. На думку В. Плуґяна, фазовість є «не зовсім типовим аспектом» [7, 312], а оскільки центральне місце у системі її значень займає вказівка на два моменти часу – конкретний момент t_1 та момент t_2 , що йому передує, то він виокремлює не три, а чотири фазові значення, долучаючи до фаз початку, продовження і припинення фазу «не-початку» [6, 305].

Початок, середина і кінець ситуації, стосуючись безпосередньо її реалізації, розглядають як внутрішні стадії. Окрім них, виділяються також дві зовнішні стадії: підготовча та результуюча [19, 84; 22, 13]. Згідно з Ю. Князевим, цілеспрямована дія проходить у своєму розвитку проспективну фазу, динамічну фазу, у межах якої виділяється діяльність, спрямована на досягнення мети та досягнення межі, а також підсумковий стан [2, 225].

Фазові значення у латинській мові, подібно до інших, виражаються різними засобами. Сюди передусім належать описові конструкції із фазовими дієсловами, вищо-часові форми та афіксація. Важлива роль у формуванні згаданих значень належить контексту, вплив якого особливо відчутний за відсутності або ослаблення значення формальних показників. Засобами вираження фазовості також слугують слова і словосполучення, що виражають фазові значення, наприклад, *inire* «входити», *finis* «кінець», які вживаються у сталих висловах на зразок *consulatum inire* «вступати на посаду консула», *finem facere* «закінчувати» (порівняймо укр. «класти край») тощо.

Формулювання мети і завдань статті. Метою пропонованої статті є аналіз субполя проспективності у латинській мові, який передбачає виокремлення та семантичну характеристику його складників, встановлення їх місця у структурі згаданого субполя та його моделювання, виявлення зон перетину проспективності із іншими субполями у межах

мікрополя фазовості та іншими функціонально-семантичними полями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовча стадія, або проспектив, аналіз якого є предметом цієї розвідки, у сучасних мовах часто виражається описовими конструкціями з нижчим ступенем граматизації, наприклад, англ. *be going to* + інфінітив, фр. *aller a* + інфінітив, нім. *in Begriff sein zu* + інфінітив. У латинській мові субполе проспективності є чітко структурованим з яскраво вираженим ядром та периферією. Його ядро становить дієприкметник майбутнього часу активного стану (*participium futuri activi*), формальні паралелі якого відсутні в інших мовах. Характерною ознакою цієї форми, як і її семантичних відповідників в інших мовах, є наявність елемента інтенціональності, бажання виконати дію. *Participium futuri activi* (*part. fut. act.*) був притаманним латинській мові впродовж усієї історії її розвитку, вживаючись у предикативній та агрибутивній функціях.

Вживаючись у предикативній функції, *part. fut. act.* поєднується дієсловом *esse* в особовій формі, утворюючи описову дієвідміну активного стану (*coniugatio periphrastica activa*), засвідчену вже у ранній латині [15, 278; 18, 390]. Основним значенням цієї конструкції є вираження наміру [21, 226; 23, 163]: *lecturus est* «Х має намір читати», *acturus est* «Х має намір робити» і т. п., наприклад, (1 а – б):

1 а) «*Bellum scripturus sum quod populus Romanus cum Iugurtha [...] gessit*» (Sall. *Iug.* 5, 1) («Я маю намір описати війну, яку римський народ [...] вів з Югуртою»¹).

б) «*Iniuriam, qui facturus est, iam facit*» (Sen. *Ira* 1, 3, 1) («Той, хто має намір вчинити кривду, вже чинить»).

Виражаючи намір, *coniugatio periphrastica activa* не вказує безпосередньо на реалізацію дії, а лише інформує про її бажаність для мовця. При цьому лише ширший контекст (у т. ч. і екстралінгвістичний) вказує, чи дія реалізується насправді, чи залишиться лише у бажаннях. Салюстій, прагнучи описати війну з Югуртою (1 а), реалізував свій намір, результатом якого є його історична монографія. Приклад наміреної, але нереалізованої дії представлений у (1 в), де вживання конативного імперфекта заперечує можливість подальшої реалізації дії.

1 в) «*Veniebatis in Africam... Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere...*» (Cic. *Lig.* 24) («Ви намагалися прийти в Африку... Вам заборонили вступити у вашу провінцію...»).

Аналогом *coniugatio periphrastica activa* у давньогрецькій мові виступає перифрастична конструкція *μέλλω* («мати намір») + інфінітив, свідченням чого є наступний приклад (1 д):

1 д) *Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ...* (NT *Mt* 16, 27, 1) = *Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui...* (*Mt.* 16, 27, 1) («Бо син людський має намір прийти у славі Отця свого...»).

Певною мірою проспективність зближується із конативністю, тобто вираженням нереалізованого наміру. Однак суттєва різниця між ними полягає

¹ Тут і далі переклад наш.

в тому, що у першому випадку ще не йдеться про дію у властивому сенсі слова, а лише про «переддію», про інтенцію виконавця здійснити її, тоді як у другому – дію представлено у процесі реалізації, але з певних причин вона не може бути виконаною.

Оскільки реалізація ситуації, вираженої за допомогою *coniug. periph. act.*, стосується майбутнього, тобто є віртуальною, вона може мати різні варіанти розвитку, що сприяє переплетенню значень перспективності та модальності. До того ж залежно від наміру мовця модальні значення можуть реалізуватись як бажання (намір), здатність, можливість, необхідність, межа між якими є доволі невиразною (2 а – б).

2 а) «*Vos, equites Romani, quid tandem estis acturi?*» (Cic. Rab. Post. 14) («Ви, римські вершники, що зрештою хочете (= маєте намір) робити?»).

2 б) «*Titus noster [...] ferrum optimum daturus est...*» (Petron. 45, 5 – 6) («Наш Тім [...] може (= здатний) дати найкращу зброю...»).

Модальні відтінки, що їх отримує *coniug. periph. act.*, є вторинними, зумовленими контекстом. На думку дослідників, це значення виникло на основі футурального, спочатку розвинувшись у конструкції *futurus sum* і згодом поширилося на інші [18, 312].

Б. Гарсія Ернандез, визнаючи за формою на *-urus* значення наміру, характеризує її як інг्रेसивну, пропонуючи такий фазовий поділ партиципціальних форм: інгресив (*facturus*) – прогресив (*faciens*) – перфектив (*factus*) [16, 80]. Однак вважаємо, що в цьому випадку краще уникати вживання терміна «інгресивність», щоб не допустити змішування понять переддії та початку дії, тим більше, що вони виразно диференціюються.

Переважно зберігаючи модальні відтінки значень, *coniug. periph. act.* іноді наближалася семантикою до *futurum I*, позначаючи просту майбутню ситуацію. Свідченням цього є *infinitivus futuri activi*, утворений поєднанням *part. fut. act.* з інфінітивом *esse* (наприклад, *lecturum esse*), а також кон'юнктивні форми *coniug. periph. act.*, які вживались у певних типах підрядних речень для вираження наступної (тобто футуральної) дії. Приклади такого зближення значень засвідчено вже в ранній латині, порівняймо *acturus est* (3 а) та *aget* (3 б):

3 а) «*Ipse hanc acturust Iuppiter comoediam*» (Pl. Amph. 88) («Сам Юнітер гратиме цю комедію»).

3 б) «*Hanc fabulam [...] hic Iuppiter hodie ipse aget*» (Pl. Amph. 94) («Цю п'єсу [...] тут гратиме сьогодні сам Юнітер»).

Оскільки відмінність у значенні між простим футурумом і *coniug. periph. act.* полягає в тому, що перший виражає просту майбутню дію, а другий – «майбутню дію, яка залежить від волі чи спроможності суб'єкта, [...] від чужого розпорядження або від зовнішніх обставин» [20, 161], то закономірно, що вживання останнього у винятково футуральному значенні трапляється значно рідше. Варто зазначити, що у народній латині первинно волітивна конструкція *volo* + інфінітив, яка є семантично близькою до *coniugatio periphrastica activa*, вживалась у значенні майбутнього часу, про що свідчать її рефлексивні в деяких романських мовах, зокрема румунській, де

один із різновидів майбутнього часу (т. зв. *futurum I*) виник на основі згаданої перифрази, наприклад: *voista* «стоятиму» виникло з *volo stare*.

Дослідження темпоральної семантики не входить до кола питань, які ми маємо намір висвітлити у цій роботі, тому обмежимося посиленням на сучасні праці із цієї проблематики (наприклад, [17, 439; 21, 236]). Принагідно відзначимо, що іноді встановити смислово відмінність між обома формами буває важко, якщо взяти до уваги модальні відтінки, які здатний отримувати *futurum I*. Існування подекуди надто тонкої межі між ними, яка значною мірою є суб'єктивною, ускладнює виокремлення випадків чистої футуральності *coniug. periph. act.* Частотність вживання згаданої конструкції та значення, яких вона набуває, можуть зумовлюватись особливістю тексту або персональними уподобаннями автора.

Функціонування *coniug. periph. act.* не дає змоги встановити привілейовані зони вживання для вираження майбутньої дії без додаткових модальних відтінків. Як засвідчує опрацьований матеріал, у подібних контекстуальних умовах використовуються обидві форми, порівняймо (4 а – б):

4 а) «*...id quod neque est neque fuit neque futurum est // mihi praedicat*» (Pl. Amph. 553–554) («...ми віщуєш мені те, чого нема, те, чого не було, і те, чого не буде»).

4 б) «*Neque fuit neque erit neque esse quemquam hominem in terra arbitror; // quod fides fidelitasque amicum erga aequiperet tuam*» (Pl. Trin. 1125 – 1126) («Я вважаю, що ані немає, ні не було, ні не буде будь-якої людини на землі, віра і вірність якої стосовно друга могла зрівнятися із твоєю»).

Децю ширше використання цієї форми у пізній латині зумовлене впливом розмовної мови, яка тяжіла до аналітичного формотворення і для якої була властивою загальною тенденцією вживати форми з модальною семантикою як субститут простого майбутнього. Проте й у цей період вживання перифрастичних конструкцій кількісно значно поступалося *futurum I* і було не послідовним [10, 49].

Периферію субполя перспективності представляють лексичні конструкції, утворені поєднанням дієслів зі значенням спроби чи наміру (*conor, tempto, intendo* тощо) та інфінітива. Згадані дієслова також можуть вказувати на невдалу спробу чи намір, тому у подібних випадках вагома роль відводиться контексту, який вказує на можливість (5 а) чи неможливість реалізації ситуації (5 б).

5 а) **DA.** *Sed videon Getam? //...// GE...at ego obviam conabar tibi, Dave* (Ter. Phorm. 50 – 52) («ДАВ: Чи не Гету я бачу? //...// ГЕТА: ...а я намагався йти назустріч тобі, Даве»).

5 б) *Solus sto nec quod conatus sum agere ago* (Pl. Trin. 1149) («Стою сам і не роблю того, що намагався»).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Підсумовуючи, відзначимо, що субполе перспективності в латинській мові характеризується як моноцентричне, з чітко вираженим ядром, представленим *participium futuri activi*, та лексикалізованою периферійною зоною. Воно не існує ізольовано від інших, а має спільні точки

дотику як із субполями інг्रेसивності та результативності у межах мікрополя фазовості, так і з функціонально-семантичними полями темпоральності та модальності. Аналіз цього зв'язку, а також ширший розгляд проспективності в типологічній перспективі можуть становити предмет наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Содержание и типы аспектуальных отношений / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. – Л. : Наука, 1987. – С. 40–45.
2. Князев Ю. П. Фазы действия и метонимические сдвиги в значении видо-временных форм / Ю. П. Князев // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2002. – С. 225–236.
3. Кустова Г. И. Семантические аспекты лексических функций (глаголы со значением «начаться» («кончиться»)) / Г. И. Кустова // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2002. – С. 69–82.
4. Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Ю. С. Маслов. Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 305–364.
5. Мельчук И. А. Курс общей морфологии / И. А. Мельчук. – М. : ЯРК; Вена: WSA, 1998. – Т. II. – Часть вторая : Морфологические значения. – 543 с.
6. Плуноян В. А. Общая морфология : Введение в проблематику / В. А. Плуноян. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 384 с.
7. Плуноян В. А. Введение в грамматическую семантику : грамматические значения и грамматические системы языков мира / В. А. Плуноян. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2011. – 672 с.
8. Соколов О. М. Категория фазовости как отражение объективной членности процесса / О. М. Соколов // Методология лингвистики и аспекты обучения языку. – М. : Издательство УДН, 1988. – С. 100–112.
9. Храковский В. С. Семантика фазовости и средства ее выражения / В. С. Храковский // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1987. – С. 153–180.
10. Adams J. N. The vulgar Latin of the letters of Claudius Terentianus / J. N. Adams. – Manchester : Manchester University Press, 1977. – VIII. – 103 p.
11. Chung S. Tense, aspect, and mood / Sandra Chung, Alan Timberlake // Language typology and syntactic description. Vol. III : Grammatical categories and the lexicon. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985. – P. 202–258.
12. Comrie B. Aspect / Bernard Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – IX. – 142 p.
13. Coseriu E. Das romanische Verbalsystem / Eugeniu Coseriu. – Tübingen : Narr, 1976. – 197 S.
14. Dik S. Functional Grammar / Simon Dik. – Dordrecht : Foris, 1981. – XI. – 230 p.
15. Ernout A. Syntaxe latine / Alfred Ernout, François Thomas. – Paris : Klincksieck, 1964. – XX. – 522 p.
16. García Hernández B. El sistema del aspecto verbal en latin y en español / Benjamin García Hernández // Studia philologica Salmanticensia. – 1977. – N 1. – P. 65–114.
17. Guereira A. R. Tiempo y Aspecto / A. R. Guereira // Sintaxis del latin clasico / [ed. M. Baños Baños]. – Madrid : Liceus, 2009. – P. 405–444.
18. Hofmann J. B. Lateinische Syntax und Stilistik: mit dem allgemeinen Teil der lateinischen Grammatik / Johann Baptist Hofmann, Anton Szantyr. – München : Beck, 1965. – XCVIII. – 89 S.
19. Klein W. Time in Language / Wolfgang Klein. – London : Routledge, 1994. – XIII. – 243 p.
20. Kühner R. Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache / Raphael Kühner, Carl Stegmann. – Teil 2 : Satzlehre. Bd. 1. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997. – XV. – 828 S.
21. Pinkster H. Latin Syntax and Semantics / Harm Pinkster. – London; New York : Routledge, 1990. – XII. – 320 p.
22. Smith Carlota S. The parameter of aspect / Carlota S. Smith. – Dordrecht : Kluwer Academic Publisher, 1991. – XX. – 465 p.
23. Touratier Chr. Syntaxe latine / Christian Touratier. – Louvain-la-Neuve : Peeters, 1994. – LXI. – 754 p.